

Dezavantajlı Koşullarda Büyüyen Çocukların Zihin Teorisi Gelişimi

Theory of Mind Development of Children Grown Under Disadvantaged Conditions

Bahtım Kütük

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ÖZ

Bilişsel gelişim açısından sosyal etkileşimin önemi kaçınılmazdır. Sosyal etkileşimin en etkili olduğu noktalardan birisi ise zihin teorisinin gelişimidir. İnsan gelişimine etki eden mekanizmaları anlayabilmek için ise atipik yaşam deneyimlerine maruz kalan kişilerin gelişimini incelemek çevrenin insan gelişimine nasıl etki ettiğini anlamamıza olanak vermektedir. Literatürde, çevresel uyaran yoksunluğuna erken dönemde maruz kalmış bir çocuğun bilişsel gelişimini olumsuz etkilediğine dair birçok bulgu bulunmaktadır. Örneğin, kurumlarda büyüyen çocuklar mutlaka travmatik bir yaşantıya maruz kalmaktadır. Bundan dolayı, çocukların zihin teorisi gelişiminin temelini oluşturan zeka ve dil gelişiminde gecikmeler meydana gelebilmektedir. Dezavantajlı koşullara çok küçük yaşta ve uzun süreli maruz kalan kişilerde fizyolojik, bilişsel ve davranışsal açıdan problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu kişilerin ileriki yaşamlarında optimal bir gelişim düzeyine gelme ihtimali ise oldukça düşüktür. Dezavantajlı çocukların uygulanan müdahale programları aracılığıyla tipik gelişim gösteren akranlarını yakalaması amaçlanır. Bu derlemede sosyoekonomik düzeyi düşük olan, kurumlarda ya da koruyucu aileyle büyüyen ya da evlat edinilmiş çocukların zihin teorisi gelişimi üzerine durulmuş ve sonuçları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zihin teorisi, dezavantajlı çocuklar, erken dönem sosyal etkileşim

ABSTRACT

The importance of social interaction is inevitable in terms of cognitive development. One of the most effective points of social interaction is the development of the theory of mind. Studying the development of people who are exposed to atypical life experiences to understand the mechanisms that affect human development allows us to understand how the environment affects human development. There are many findings in the literature suggesting that a child who was exposed to environmental deprivation adversely affects cognitive development. For example, children growing up in institutions are definitely exposed to a traumatic experience. For this reason, there are delays in the development of intelligence and language, which are the basis of the development of children's theory of mind. Physiological, cognitive and behavioral problems occur in people who are exposed to disadvantageous conditions at very young ages and long term. These problems have a very low chance of reaching an optimal level in their later life. Disadvantaged children are intended to catch up with their peers showing typical development by applying intervention programs. This review focuses on the theory of mind development of children with low socioeconomic level, growing up in institutions or foster families or adopted children and the results are discussed.

Keywords: Theory of mind, disadvantaged children, early social interaction

Giriş

Düşünme ve kavrayış hakkındaki görüşler sadece psikolojinin değil, bunun yanında felsefenin de geçmişten bu yana ilgilendiği bir konudur. İnsanoğlunun büyümesinin ve gelişiminin bir genetik "miras" meselesi mi yoksa "doğayla başa çıkma" olarak adlandırılan deneyim sonucunda mı elde edildiğine dair tartışmalar hala süregelmektedir.¹ Bildiklerimize doğuştan mı sahip olduğumuz yoksa zamanla deneyimleyerek mi elde ettiğimiz gibi sorular klasik "Doğa mı?-Çevre mi?" tartışmasının temelini oluşturmaktadır. Bu spekülatif felsefi tartışmalar özellikle insan gelişiminin erken dönemde bilgiyi nasıl elde ettiği hakkında olmaktadır.² Bilgiyi nasıl elde ettiğimize dair yapılan en genel felsefi tartışmalar empirizm ve nativizm ekolleridir.

Empirizm ekolünü savunan düşünürler, insanoğlunun herhangi bir bilgiyle dünyaya gelmediğini, bilgiyi elde etmenin deneyimlerle ilişkili bir gelişimsel süreç olduğunu savunmuşlardır. Empiristler dünyadaki uyaranların doğal olarak algılarımızı harekete geçirdiğini ve böylece uzamda ya da zamanda daha evrensel "ideaların" oluşmasına neden olduğunu, bu sayede dünyanın elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda anlamlandırılmaya başlandığını savunmaktadırlar. Empiristlerin önemli temsilcilerinden biri olan John Locke (1632-1704), yeni doğan bir çocuğun zihnini "tabula rasa-boş levha" olarak tanımlamış, zihinsel hayatın başlangıcında hiçbir şeyin olmadığını ve dünyayı anlamlandırmanın tamamen deneyimlerle gerçekleştiğini öne sürmüştür. Kısacası, insanoğlunun bildiği her bilgi, duyuların kullanımı, gözlem ve deneyim sonucu elde

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Bahtım Kütük, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Tel.: +90 543 974 78 37 E-posta: bahtimkutuk_ege@hotmail.com ORCID: orcid.org/0000-0001-7190-6190

Geliş Tarihi/Received: 09.09.2019 Kabul Tarihi/Accepted: 04.08.2020

edilmektedir. Empiristler, yeni doğmuş bir çocuğun dünyayı bir yetişkin gibi algılamadığını savunur. Empirizm doğası gereği gelişimsel bir süreçte dikkat çeker, çünkü bir çocuğun zihinsel mekanizmalarıyla bir yetişkinin zihinsel mekanizmalarının aynı olmadığını ileri sürer.²

Nativistler, insanların sahip oldukları bilgi dağarcığının sadece çocukluklarında öğrenilen şeylerden ibaret olmadığını yani empiristlerin iddia ettiğinin aksine insanların “tabula rasa-boş levha” olmadığını iddia etmektedirler. Descartes (1596-1650) ve Kant (1724-1804) gibi filozoflar insanoğluna “idealar” veya “kategorilerin” doğuştan bahşedildiğini ve bunların bilgiyi elde etme işlevlerimizin temelini oluşturduğunu savunmaktadırlar. Nativistlere göre, zihin doğal bir şekilde hayatın başlangıcıyla birlikte duyuşal girdileri bir düzene koyar, böylece işlenmemiş duyuşal veriler anlamlı bilgilere dönüştürülür. Nativistler yeni doğan bir bebek ile bir yetişkinin bilgi kapasiteleri arasında birçok benzerliğin bulunduğu ve her iki grubun da dünyayı benzer bir şekilde algıladıklarına inanmaktadır.²

Yukarıda bilginin nasıl edinildiğine dair tartışmalar, normal koşullar altında gelişimini optimal düzeyde tamamlayan olduğu varsayılan insanlar üzerinedir. Fakat her insanoğlunun hayatına devam ettiği bağlam aynı olmamakta ve maruz kaldığı uyaranlara ve deneyimlere göre zihinsel becerileri de farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; istismar, ihmal, düşük sosyoekonomik statü ve diğer erken dönem olumsuz deneyimler, zayıf fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarının ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmektedir.³ Ridout ve ark.³ yapmış olduğu bir araştırmada erken dönem olumsuz yaşantıların telomer uzunluğunu etkilediğini bulmuşlar ve bu sonucun erken dönemde yaşanan zorlukların, hastalık riskine ve biyolojik yaşlanmaya katkıda bulunan uzun süreli fizyolojik sonuçlara neden olabileceğini vurgulamışlardır. Makinodan ve ark.⁴ yapmış oldukları bir araştırmada sosyal izolasyona maruz bıraktıkları farelerin prefrontal korteks fonksiyonları ve miyelinizasyon açısından kayıplar yaşadıklarını gözlemlemişlerdir. Fareleri tekrar sosyalleştirdiklerinde ise prefrontal korteks fonksiyonları ve miyelinizasyon aktivitelerinde artış olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar bu bulgular doğrultusunda çocuk için uygun bir psikososyal bağlamın beyin gelişiminde hayati bir öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Hedges ve Woon⁵ yapmış oldukları araştırmada erken dönemdeki stresin hayvanlarda ve insanlarda anormal bilişsel işlevlerle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Hayvanlar için zenginleştirilmiş sosyal bir bağlamla bu durumun kısmen tersine çevrilebileceği fakat insanlar için çok daha zor bir süreç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bir diğer araştırmada ise kötü muameleye maruz kalan 11-18 yaş arasındaki çocukların içsel konuşma ve yürütücü işlevler becerileri değerlendirilmiştir. Kötü muameleye maruz kalan çocukların içsel konuşma ve yürütücü işlevlerinin olumsuz etkilendiği bulunmuştur.⁶ Görüldüğü üzere insanın çevreyle olan etkileşimi insan gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden gelişimi anlamak için kişinin maruz kaldığı çevresini, özellikle de sosyal bağlamıyla olan etkileşimini anlamak oldukça önemlidir. Bu yazıda, dezavantajlı koşullarda yetişen çocukların zihin teorisinin nasıl geliştiği üzerine durulmuştur.

Erken çocuklukta sosyal bilişin gelişimini etkileyen en önemli gelişim, zihin teorisinin gelişimidir.⁷ Sosyal biliş, çocukların diğer insanlarla ilişki kurma ve kendi bakış açılarıyla durumları anlama yeteneklerinin merkezinde yer alır. Bu önemli yeteneğin temeli ise zihin teorisinin gelişiminde yatmaktadır. Zihin teorisi, insanların zihinsel varlıklar olarak, her birinin kendi zihinsel durumları, düşünceleri, istekleri ve duyguları olan diğer insanlar olarak anlamamızı ifade eder. Kendi düşüncemizi başkalarına anlatmak için zihin teorisini kullanırız, düşündüğümüzü ve istediğimizi söyleriz, onların düşüncelerini ve isteklerini dikkate alarak diğer insanların konuşmalarını ve davranışlarını yorumlarız.⁸ Zihin teorisinin gelişiminde 3-4 yaşları arasında önemli bir sıçrama meydana gelir ve çocuk bu özelliğe sahip olmaya başladığında var olan gerçekliğin sadece kendi zihnindeki gibi değil karşıdaki kişiye göre bu gerçekliğin değişebileceğinin farkına varmaya başlar. Zihin teorisinin açık ve örtük olmak üzere iki çeşidinden bahsetmekte fayda vardır. Açık zihin teorisinde kişiler kendi düşüncelerini sözel olarak dile getirirken, örtük zihin teorisinde sözel olmayan jest ve mimikler gibi sözsüz davranışlarla kişi kendini ifade etmektedir. Açık zihin teorisinde çocuk, kişilerin düşünceleri doğrultusunda davranışları tahmin ederken, örtük zihin teorisinde kişilerin düşüncelerine uygun bir şekilde hareket ettiği fikrine sahip olarak bir tahminde bulunur.⁹ Zihin teorisinin tipik gelişimi, aile içi konuşma ve disiplin stratejileri, kardeşlerle olan etkileşim, hikaye kitaplarının veya -miş gibi oyununun varlığı ya da yokluğu gibi çevresel özelliklere bağlı olarak değişiklikler gösterebilmektedir. Örneğin, anneler çocuklarıyla düşünceleri, istekleri ve duyguları hakkında konuşur ve çocuklarının hatalı davranışlarını nedenleriyle birlikte açıklayarak düzeltirse çocukların zihinsel durumları hakkındaki gelişimlerinin daha kısa sürede gerçekleştiği görülmektedir.^{10,11} Bunun yanında, kız veya erkek kardeşi olan çocuklar tek olan çocuklara göre ruhsal durumların farkına daha erken varmaktadırlar.¹² Daha fazla gelişmiş zihin teorisine sahip olan çocuklar ise daha iyi iletişim becerilerine sahiptirler ve arkadaşlarıyla olan problemlerini daha kolay bir şekilde çözerler,¹³ daha karmaşık -miş gibi oyunlar oynarlar,¹⁴ öğretmenleri onları daha fazla sosyal yetkinliğe sahip olarak değerlendirirler, okulda daha mutludurlar ve akranları arasında daha popülerdirler.¹⁵

Birçok konuda olduğu gibi zihin teorisinin gelişiminde de öncelikle çocuğun bakım vereni ve sosyal bağlamıyla olan etkileşiminin niteliği dikkat çekmektedir. Zihin teorisi gelişimi bu etkileşime göre büyük ölçüde şekillenmektedir. Bakım veren ve çocuğun ilişki kurduğu diğer kişilerle olan etkileşimin kalitesi, çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması, özellikle de çocukla iletişime geçilen dilin niteliği ve zenginliği, çocukların sosyobilişsel gelişimi için çok önemlidir.⁹ Sosyobilişsel gelişimde uyaran eksikliklerinin ne gibi öneme sahip olduğuna dair birçok araştırma yapılmıştır. Örneğin, görme ve duyma engelli çocukların diğer tipik gelişim gösteren çocuklara kıyasla sınırlı olduğu, dolayısıyla bilişsel becerilerinin birbirinden farklılaşabileceği düşünülmektedir. İşitme engelli çocuklarla yapılan bir araştırmada, işiten anne babaların işitme engelli çocuklarıyla fiziksel olaylar hakkında anlaşabildikleri fakat soyut olan düşünce, inanç, niyet ve arzu gibi kavramların olduğu iletişim aşamalarında sorunlar yaşadıkları

bulunmuştur.¹⁶ Özellikle tipik gelişim göstermeyen çocuklarda anne babayla odak paylaşım yoksunluğu¹⁷ ve iletişim kurmada sınırlılıkların olması¹⁸ çocukların zihin teorisi gelişiminde de sınırlılıklara neden olabileceğini düşündürmektedir. Özetle, düşünce, istek, inanış, niyet, arzu vb. zihinsel ve soyut durumlarla ilişkilendirilmesi gereken iletişimin zihin teorisinin gelişimindeki önemine vurgu yapılmaktadır.⁹ Daha sonraki kısımlarda, kurumlarda büyüyen çocuklarda, sosyoekonomik düzey açısından daha sınırlı kaynaklara sahip ailelerde yetişen çocuklarda ve koruyucu aile ve evlat edinmede çocukların zihin teorisi becerileri üzerinde durulacaktır.

Kurumlarda Büyüyen Çocukların Zihin Teorisi Gelişimi Açısından Farkları

Genellikle kurumlara yerleştirilme nedenleri anne-baba ölümü, aşırı yoksulluk, zeka geriliği, ağır psikiyatrik sorunlar, istismar ve ihmal olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹ Kurumların kurulması bu gibi bazı zorunlu durumlardan kaynaklanmaktadır. Kurumlar evsizler, kurumda yaşaması ailesiyle yaşamasından daha insani olacak olan çocuklar, bedensel ve zihinsel engeli olan kişiler ve rahatsız edici davranışları nedeniyle kurumsal bakıma ve yönetime ihtiyaç duyan vb. kişiler için oldukça önemlidir.²⁰ Fakat kurumlarda yapılacak olan yanlışlar kurumda kalan kişiler üzerinde ciddi olumsuz etkilere neden olabilir. Genellikle kurumlarda bakım kalitesinin düşük olması, klinik becerilerin ve eğitim kaynaklarının nispeten yokluğu, çocuklara nasıl davranılması gerektiğine dair bilgi eksikliği ve çocukların aileleriyle iletişim kopukluğunun olması gelişimsel açıdan problemlere yol açabilmektedir.²⁰

Kurumlarda büyüyen ve tipik gelişim gösteren çocuklarla yapılan araştırmalarda eğer çocuklar arasında gelişimsel açıdan bir fark bulunursa bu farklılıkların altında ne yattığına dair önemli bilgiler elde edilebilir. Bu konuyla ilgili yapılan öncü araştırmalar kurumlarda ve ailesiyle hayatlarına devam eden çocuklar arasında bilişsel gelişim açısından farklar olduğunu göstermiştir.²¹ Kurum bakımında yetişen çocukların, sosyal etkileşimlerinde, dolayısıyla dil gelişiminde, fiziksel çevreye uyumunda, öz bakımlarında, uzamsal becerilerinde, dikkat sürelerinde, saldırganlık düzeylerinde ve IQ düzeylerinde normal şartlarda büyüyen akranlarına göre geri kalmış oldukları belirlenmiştir.²¹ Zeka, dil ve yürütücü işlevler gibi bilişsel beceriler açısından kurumda yaşayan çocukların tipik gelişim gösteren çocuklarla kıyaslandığında daha geri olduklarına dair bulgular bulunmaktadır.⁹ Buna karşılık, kurumda kalan çocukların zihin teorisi gelişimiyle ilgili yapılan bir araştırmada çocukların kurumlarda kalma süresi ve evlat edinilme yaşıyla anlamlı bir ilişki göstermediği de bulunmuştur.²² Kurumlarda yapılan en kapsamlı araştırmalardan biri olan “English and Romanian Adoptee” araştırmasında bulgular İngiltere’de kurumlarda kalan çocukların dürtü kontrolü ve zihin teorisi performanslarının kurumda kalmayan İngiliz çocuklardan daha düşük olduğunu göstermiştir.²³ Yagmurlu ve ark.²⁴ tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada Türkiye’deki yetiştirme kurumlarında yaşayan çocukların zihin teorisi gelişimi araştırılmıştır. Bu araştırmada 4-6 yaş arasında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunda kalan çocukların zihin teorisi

becerileri ölçülmüştür. Ölçümler beklenmedik değişim görevi, yanlış bilgi hikayesi, beklenilmeyen içerik görevi ve aldatmaca görevi ile yapılmıştır. Sonuçlara göre sosyoekonomik düzey, dil becerileri, sözel olmayan zeka ve yaş kontrol edildiğinde dahi, kurumlarda büyüyen çocukların aileleriyle büyüyen çocuklara kıyasla zihin teorisi gelişimlerinin olumsuz etkilendiği bulunmuştur. Düşük sosyoekonomik düzeye sahip olan çocukların, aileleriyle birlikte büyüyen çocukların ve kurumda yetişen çocukların dil ve sözel zeka puanları arasında anlamlı bir fark görülmezken, kurumda yetişen çocuklar ile diğerleri arasında zihin teorisi puanlarında anlamlı bir fark bulunmuştur. Kurumda yetişen çocuklar orta düzey sosyoekonomik düzeye sahip olan çocuklar ile kıyaslandığında ise hem dil hem de zihin teorisi puanları arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. Bunun yanında, kardeş sayısı zihin teorisi gelişiminde önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmasına rağmen bu araştırmada kardeş sayısı ve kurumdaki çocuklar için çocukların içinde bulunduğu gruptaki çocuk sayılarının zihin teorisi gelişimi için belirleyici bir etken olmadığı bulunmuştur. Ancak, bakım veren kişilerin bakmak zorunda olduğu çocuk sayısının zihin teorisi gelişimi açısından sosyoekonomik düzeyden daha önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yüksek sosyoekonomik düzeydeki çocuklarda ise bakım veren ve çocuk sayısının zihin teorisi gelişiminde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.²⁴ Yagmurlu ve ark.²⁴ zihin teorisi gelişiminde bakım veren ve çocuk etkileşiminin yanı sıra çocuk-çocuk etkileşiminin de çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Etel ve Yagmurlu²⁵ bir diğer araştırmada, kurumlarda yetişen çocuklarla genel gelişimsel düzey ve dilin yanı sıra yürütücü işlevi de zihin teorisiyle ilişkili temel bir beceri olarak incelemiştir. Kuruma yerleştirilme yaşının ve kurumda ne kadar süredir kaldığının gelişimsel çıktılarla ilişkili olmadığı bulunmuştur, fakat bakım veren-çocuk oranıyla zihin teorisi becerileri arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Araştırmanın ikinci yılında toplanan verilerle yürütücü işlevler ve dil etkisi kontrol altına alındığında dahi bakım veren-çocuk oranının çocukların bir yıl sonraki zihin teorisi becerilerini yordadığı bulunmuştur. Bakım veren-çocuk oranı ve zihin teorisi arasındaki ilişkiye dil veya yürütücü işlev becerilerinin ise aracılık etmediği görülmüştür.²⁵ Elde edilen bu bulgular özellikle kendi ülkemizde gerçekleştirilmiş bir çalışma olması açısından çok önemlidir ve bakım veren-çocuk etkileşimin düzeyinin ve içeriğinin özellikle dezavantajlı bağlamlarda yetişen çocukların zihin teorisi gelişimi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Sosyoekonomik Açından Kısıtlı Kaynaklara Sahip Olan Çocukların Zihin Teorisi Gelişimi

Sosyal kaynaklara erişimdeki farklılıklar ve zorluklar hem aileleri hem de çocukları önemli ölçüde etkilemektedir. Sosyoekonomik düzey henüz dünyaya gelmeden önce dahi sağlık, bilişsel ve duygusal çıktılar üzerinde oldukça etkilidir ve bu durum yetişkinlik süresince kişilerin hayatını etkilemeye devam etmektedir.²⁶ Bununla birlikte ev ortamında kendi anne ve babalarıyla büyüyen fakat sosyoekonomik kaynaklardan mahrum olan dezavantajlı çocukların, kurumlarda yetişen akranları gibi bilişsel gelişim açısından bazı dezavantajlara sahip

olduğu belirtilmektedir.²⁷ Fakat sosyoekonomik dezavantajlı bir ortamda büyüyen çocuklarla, yetiştirme yurtlarında büyüyen çocuklar kıyaslandığında, kurumda büyüyen çocukların bilişsel gelişim açısından daha dezavantajlı olduğu söylenebilir.⁹ Annenin kullandığı dilin niteliğinin ve niceliğinin sosyoekonomik duruma göre farklılaştığı bilinmektedir.²⁸ Düşük gelirli ailelerle gerçekleştirilmiş olan boylamsal bir araştırmada annenin çocukla geçirdiği zamanlarda kullandığı sözcük sayısının çeşitliliği ve niceliği hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre annenin kullanmış olduğu sözcük çeşitliliğinin ve niceliğinin çocuğun dil becerileriyle ilişkili olduğu görülmüştür.²⁸ Dil gelişimiyle ilişkili olan bu durumun dolayısıyla çocuğun zihin teorisi gelişimi açısından da sosyoekonomik düzeyi farklı olan çocuklara göre değişebileceği düşünülmektedir. Demografik değişkenler, ebeveynlik stratejileri ve zihin teorisi arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada, annenin eğitim düzeyi ve düşük gelir düzeyi arasında bir korelasyon olduğu görülmüştür.²⁹ Annelerin çocuklarının yaptığı olumsuz davranışlara karşılık olarak verdiği olumlu yönergeler zihin teorisiyle pozitif ilişkililikten, annelerin güç kullanımı zihin teorisiyle negatif ilişkilidir.²⁹ Çocukların bilişsel becerileri ve yaşı kontrol altına alındığında ise annenin eğitimi ile algılama kavrayışı ilişkisi pozitif yöndedir. Güç kullanımı ise inanç kavrayışı ile negatif ilişkili çıkmıştır.²⁹ Bir diğer araştırmada, çocukların sosyal bilişlerindeki farklılıklar okul öncesi çocuklar incelenerek değerlendirilmiştir. Çocukların sahte inanç anlayışı, duygu anlayışı, dil yetenekleri ve aileye ilişkin temel bilgiler, anne-baba röportajı yoluyla toplanmıştır. Çocukların sahte inanç ve duygu kavrayışındaki bireysel farklılıklar, dil yeteneği, ailenin geçmişi ve özellikle de ebeveynlerin mesleki sınıfı ve annenin eğitim düzeyiyle ilişkili bulunmuştur. Kardeş sayısı ise sosyal bilişle ilişkili çıkmamıştır.³⁰ Sahte inanç ve duygu anlayışındaki bireysel farklılıklar birbiriyle ilişkilendirilmiş, fakat bu alanlar yaş, dil yeteneği ve aile geçmişinden bağımsız olarak birbirlerine katkıda bulunmamıştır. Sonuçlar, aile geçmişinin zihin teorisinin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Bulgular ayrıca sahte inancın ve duygunun anlaşılmasının genç çocuklarda sosyal bilişin ayrı yönleri olabileceğini düşündürmektedir.³⁰ Bu bulgularla çelişkili olan bir araştırma sonucunda ise dil kapasitesi kontrol edildiğinde sosyoekonomik düzey ile zihin teorisi arasında ilişki bulunamamıştır.³¹ Bunun yanında sosyoekonomik kaynaklardan yoksun ailelerde büyüyen çocukların anne-baba veya başka yetişkinlerle kurdukları iletişimin kalitesi, içinde bulunulan bu yoksunluğu telafi etme açısından çocukların zihin teorisi gelişimi üzerinde koruyucu bir rol oynayabilir.³²

Koruyucu Ailede Yetişen ve Evlat Edinilen Çocukların Zihin Teorisi Gelişimi

Kurumlarda sosyal etkileşim yoksunluğuna maruz kalmak bilişsel gelişim açısından çocuklar için risk oluşturmaktadır.³³ Windsor ve ark.³⁴ tarafından gerçekleştirilen araştırmada 105 çocuk araştırmaya katılmıştır ve 54'ü koruyucu ailede hayatlarına devam ederken 51'i kurumda hayatlarına devam etmektedir. Koruyucu ailede yetişen çocukların kurumda yetişen çocuklara kıyasla daha uzun cümleler kurduğu,

daha uzun cümle tekrarı ve yazılı kelime tespitinde daha başarılı sonuçlar elde ettiği bulunmuştur. İki yaşına kadar koruyucu aileye yerleştirilen çocukların kelime tanımada ve sözsüz tekrarda önemli avantajlara sahip olduğu; 1 yaşından önce koruyucu aileye yerleştirilen çocukların 3 yaşındaki değerlendirmelerinin tipik ailede yaşayan çocuklar ile benzer sonuçlar elde ettiği bulunmuştur. Zeka, yürütücü işlevler ve zihin teorisi becerilerinde kurumda yaşayan çocuklar, biyolojik ebeveynleriyle büyüyen çocuklara kıyasla daha olumsuz bir süreç yaşamaktadır ve dolayısıyla günlük yaşamda da uyum problemi yaşamaktadırlar.²² Kurum deneyimine maruz kalan çocuklar, koruyucu aile ile yaşayan veya evlat edinilmiş çocuklara kıyasla psikososyal kaynaklara ulaşım açısından farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla koruyucu aileyle yaşamının bilişsel gelişim için koruyucu bir rol oynadığı söylenebilir.³⁵ Sonuçlar, erken kurumsal bakımın sonraki dil gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini ve bilişsel gelişim açısından optimal bir ortamda çocukların hayatına devam etmesinin önemini göstermektedir. Çünkü çocukların gelişmekte olan dil becerileri zihin teorisinin gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır.³⁶

Sonuç

Zihin teorisinin doğumdan 5 yaşa kadar olan gelişimi, şu anki araştırma literatüründe iyi bir şekilde tanımlanmıştır. Bununla birlikte, araştırma bulgularının yorumlanmasında bazı sorunlar bulunmaktadır. Bebeklerin bile başkalarının düşüncelerini ve isteklerini bildiğini iddia eden araştırmacılar bulunurken³⁷, bu anlayışın yürümeye veya okul öncesine kadar gelişmediğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır.³⁷ Fakat özellikle yukarıda bahsedilen dezavantajlı koşullarda yetişen çocukların zihin teorisini geliştirmesinde olumsuz sonuçlar açıkça görülmektedir. Örneğin, kurum deneyimi yaşamış ve sosyoekonomik seviyesi düşük olan ailelerde yetişen çocuklar bilişsel gelişimi destekleyecek olan uyarılardan mahrum kalabilmekte ve daha da önemlisi sürekliliği olan, tutarlı ve güvenli bir ilişkinin çocuğa sağlayacak olduğu uyarılara ulaşmakta güçlük çekmektedirler.⁹ Kurumlardaki bakım verenlerin ilgilenmesi gereken çocuk oranının yüksek olması, bakım veren ve çocuk etkileşiminin süresini ve yoğunluğunu azaltabilmektedir. Bu yüzden karşılıklı olarak duygu ve düşünceler yeteri kadar birbirlerine aktarılamamaktadır. Etkileşimdeki zihinsel soyut durumlara atıf içeren konuşmaların çocukların zihin teorisi gelişimine katkısı kaçınılmazdır. Özellikle bilişsel becerilerin tipik gelişim göstermesi için doğumdan sonraki ilk 6 ayın bir eşik değer olduğu belirtilmektedir.³⁸ Olumsuz koşullara erken yaşta ve uzun süre maruz kalan çocukların bilişsel, davranışsal ve fizyolojik gelişimlerinde tipik gelişim gösteren çocuklara kıyasla optimal bir psikolojik gelişim göstermesi pek olası gözükmemektedir.³⁹ Bunun yanında, bir çocuk koruyucu aile bakımını ne kadar kısa sürede almaya başlarsa bilişsel becerilerin kazanımı da o denli yüksek olacaktır. Bu yüzden kurumdan ziyade koruyucu ailelerde büyüyen çocukların bilişsel gelişimi çocuklar için önemli bir adım olacaktır. Koruyucu ailelerin sağlamış olduğu olumlu ortamın erken dönemde aşırı

uyaran ve etkileşim yoksunluğu yaşamış olan çocukların bilişsel gelişimi için koruyucu bir rol üstlendiği görülmektedir.⁹ Devlet tarafından kurumlardaki birincil ihtiyaçların karşılanması ve özellikle sosyal etkileşim açısından kurumlarda kalmaktan ziyade koruyucu aile ve evlat edinme çalışmalarına önem verilmesi çocukların bilişsel gelişimi açısından önemlidir. Bununla birlikte, iyi gelişmiş bir zihin teorisi, alaycılık, zorbalık ve yalancılık gibi antisosyal yollarla da kullanılabilir.⁴⁰ Dolayısıyla zihin teorisinin gelişiminde farklılıklar olan akran grupları arasında da problemler meydana gelebileceği düşünülmektedir. Bu noktada ise çocuğun bulunduğu bağlamın özelliklerine göre müdahale programlarının uygulanması önem arz etmektedir. Eğer çocuk kurumda yaşıyorsa kurumun fiziki ve işlevsel koşulları değiştirilebilir, daha da önemlisi çocuklara bakım veren kişilerin çocuklarla daha ilgili, duyarlı, yakın ve sıcak ilişkiler kurması sağlanabilir.

Özetle, ebeveynler veya bakım verenler zihin teorisinin tipik olarak geliştiğini gösteren -miş gibi oyun, ortak dikkat ve ilgi gibi zihinsel gelişimin önemli göstergelerindeki eksikliğin farkına varabilirler. Bu durum ne kadar erken fark edilirse ve çocuğun organik bir bozukluğu yoksa çeşitli yöntemlerle bu çocuğun zihin teorisinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Editörler kurulu tarafından değerlendirilmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar tarafından finansal destek almadıkları bildirilmiştir

Kaynaklar

- Robson S. Developing thinking and understanding in young children: an introduction for students. Routledge. 2019 Sep 10.
- Spelke ES, Newport EL. Nativism, empiricism, and the development of knowledge. John Wiley & Sons Inc.; 1998. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), Handbook of child psychology: Theoretical models of human development (p. 275-340).
- Ridout KK, Levandowski M, Ridout SJ, Gantz L, Goonan K, Palermo D, Price LH, Tyrka AR. Early life adversity and telomere length: a meta-analysis. *Mol Psychiatry*. 2018;23:858-871.
- Makinodan M, Ikawa D, Yamamuro K, Yamashita Y, Toritsuka M, Kimoto S, Yamauchi T, Okumura K, Komori T, Fukami SI, Yoshino H, Kanba S, Wanaka A, Kishimoto T. Effects of the mode of re-socialization after juvenile social isolation on medial prefrontal cortex myelination and function. *Sci Rep*. 2017;7:5481.
- Hedges DW, Woon FL. Early-life stress and cognitive outcome. *Psychopharmacology (Berl)*. 2011;214:121-130.
- Kirke-Smith M, Henry LA, Messer D. The effect of maltreatment type on adolescent executive functioning and inner speech. *Infant Child Dev*. 2016;25:516-532.
- Flavell JH, Miller PH. Social cognition. 2006, New York, Wiley, 851-898. In Kuhn D, Siegler RO, Damon W, Lerner RM. Handbook of Child Psychology.
- Astington JW, Dack LA. Theory of mind. W: Haith MM, Benson JB (red.). Encyclopedia of Infant and Childhood Development. 2008.?
- Selçuk B, Yeniad N. Dezavantajlı koşullarda yetişen çocuklarda yönetici işlev ve zihin kuramı gelişimi Aydın, Ç, Göksun, T, Küntay, A C, & Tahiroğlu, D. (eds.) Aklin çocuk hali: Zihin gelişimi araştırmaları. 2016;389-415.
- Ruffman T, Slade L, Crowe E. The relation between children's and mothers' mental state language and theory-of-mind understanding. *Child Dev*. 2002;73:734-751.
- Ruffman T, Perner J, Parkin L. How parenting style affects false belief understanding. *Social Dev*. 1999;8:395-411.
- McAlister A, Peterson C. A longitudinal study of child siblings and theory of mind development. *Cogn Dev*. 2007;22:258-270.
- Dunn J. The Emanuel Miller Memorial Lecture 1995. Children's relationships: bridging the divide between cognitive and social development. *J Child Psychol Psychiatry*. 1996;37:507-518.
- Astington JW, Jenkins JM. Theory of mind development and social understanding. *Cogn Emot*. 1995;9:151-165.
- Astington JW. Sometimes necessary, never sufficient: False-belief understanding and social competence. *Psychology Press*. 2003;13-38.
- Peterson CC, Siegal M. Representing inner worlds: Theory of mind in autistic, deaf, and normal hearing children. *Psychological Science*. 1999;10:126-129.
- Gunnar MR. A commentary on deprivation-specific psychological patterns: effects of institutional deprivation. *Monogr Soc Res Child Dev*. 2010;75:232-247.
- Courtin C, Melot AM. Metacognitive development of deaf children: lessons from the appearance-reality and false belief tasks. *Dev Sci*. 2005;8:16-25.
- Browne K, Giachritsis-Hamilton C, Johnson R, Chou S, Ostergen M. A European survey of the number and characteristics of children less than three years old in residential care at risk of harm. *Adopt Foster*. 2005;29:23-33.
- Kolvin I. Children in institutions. *Br J Psychiatry*. 1995;167:8-11.
- Jersild AT. Child psychology. 1954) 4th ed. Oxford, England: Prentice-Hall.
- Tarullo AR, Bruce J, Gunnar MR. False belief and emotion understanding in post-institutionalized children. *Soc Dev*. 2007;16:57-78.
- Rutter M, Sonuga-Barke EJ, Castle J. I. Investigating the impact of early institutional deprivation on development: background and research strategy of the English and Romanian Adoptees (ERA) study. *Monogr Soc Res Child Dev*. 2010;75:1-20.
- Yagmurlu B, Berument SK, Celimli S. The role of institution and home contexts in theory of mind development. *J Appl Dev Psychol*. 2005;26:521-537.
- Etel E, Yagmurlu B. Social competence, theory of mind, and executive function in institution-reared Turkish children. *Int J of Behav Dev*. 2015;39:519-529.
- Bradley RH, Corwyn RF. Socioeconomic status and child development. *Annu Rev Psychol*. 2002;53:371-399.
- McLoyd VC. Socioeconomic disadvantage and child development. *Am Psychol*. 1998;53:185-204.
- Hirsh-Pasek K, Adamson LB, Bakeman R, Owen MT, Golinkoff RM, Pace A, Yust PK, Suma K. The contribution of early communication quality to low-income children's language success. *Psychol Sci*. 2015;26:1071-1083.
- Pears KC, Moses LJ. Demographics, parenting, and theory of mind in preschool children. *Soc Dev*. 2003;12:1-20.
- Cutting AL, Dunn J. Theory of mind, emotion understanding, language, and family background: individual differences and interrelations. *Child Dev*. 1999;70:853-865.
- Hughes C, Deater-Deckard K, Cutting AL. 'Speak roughly to your little boy'? Sex differences in the relations between parenting and preschoolers' understanding of mind. *Soc Dev*. 1999;8:143-160.
- Yagmurlu B, Sanson A, Köymen SB. Ebeveynlerin ve çocuk mizacının olumlu sosyal davranış gelişimine etkileri: Zihin kuramının belirleyici rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*. 2005;20:1-20.
- van IJzendoorn MH, Palacios J, Sonuga-Barke EJ, Gunnar MR, Vorria P, McCall RB, LeMare L, Bakermans-Kranenburg MJ, Dobrova-Krol NA, Juffer F. Children in Institutional Care: Delayed Development and Resilience. *Monogr Soc Res Child Dev*. 2011;76:8-30.

34. Windsor J, Moraru A, Nelson CA, Fox NA, Zeanah CH. Effect of foster care on language learning at eight years: findings from the Bucharest Early Intervention Project. *J Child Lang*. 2013;40:605-627.
35. Fox NA, Almas AN, Degnan KA, Nelson CA, Zeanah CH. The effects of severe psychosocial deprivation and foster care intervention on cognitive development at 8 years of age: findings from the Bucharest Early Intervention Project. *J Child Psychol Psychiatry*. 2011;52:919-928.
36. Malle BF. The relation between language and theory of mind in development and evolution. The evolution of language out of pre-language. 2002;18:265-284.
37. Astington JW, Hughes C. Theory of mind: Self-reflection and social understanding. In P. D. Zelazo (Ed.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of developmental psychology*. 2010;2:398-424.
38. Croft C, Beckett C, Rutter M, Castle J, Colvert E, Groothues C, Hawkins A, Kreppner J, Stevens SE, Sonuga-Barke EJ. Early adolescent outcomes of institutionally-deprived and non-deprived adoptees. II: Language as a protective factor and a vulnerable outcome. *J Child Psychol Psychiatry*. 2007;48:31-44.
39. Blair C, Raver CC. Child development in the context of adversity: experiential canalization of brain and behavior. *Am Psychol*. 2012;67:309-318.
40. Sutton J. ToM goes to school: Social cognition and social values in bullying. In B. Repacholi & V. Slaughter (Eds.), *Macquarie monographs in cognitive science*. Psychology Press. 2003;99-120.